

Cilt: VIII

Temmuz 1932

Sayı: 4

DARÜLFÜNUN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI

FELSEFE, İÇTİMAİYAT, TARİH,
COĞRAFYA, EDEBİYAT

İKİ AYDA BİR NESROLUNUR.

BU SAYIDA:

Sahife

Ahmet Refik, Hicri On üçüncü asırda İstanbul hayatı	3
Ahmet Refik, İzmir çinileri	36
Orhan Sadettin, İçtimaiyatım Ülkesi	54
Mustafa Şekip, Hislerin Muhafazası	74

— ISTANBUL —
MATBAACILIK ve NESRİYAT
TÜRK ANONİM ŞİRKETİ
— 1932 —

İznik Çinileri

(Hazinei Evrak vësikalarına nazaran)

Vak'a nüvis Küçük Çelebizade Âsim diyor ki: «Sahibkirani se-lâfini Rum Sultan Selim Han merhum Şah İsmail'i pür tatlili tedmirü tenkil hasabile azmi diyarı İran ve sadmei kahri kahramanî ile ol sofipecei Erdebilînin kürsii hükümeti olan şehri Tebriz'i payimalü viran idüb her san'atin erbabı meharetinden bir kaçbin mikdar eshabi san'ati istishab itmelerile diyarı Rum'u behcet rüsumda sanayii bedianin zuhuru şuyuuna baıs ve vesile olduklarında elsinei cumhurda mezkûr ve meşhud olduğu üzre bir kaç nefer kâşigerani İznik şehrinde iskânü temkin itmegün ol diyarı mezburlara karargâh tayin itmelerile Çinii İzniki dinmekle şöhretkarın olmuş idi.» (s. 252).

İznik çinileri, bu tarihten itibaren, fevkâlâde tekemmül etmeye başladı [1]. İstanbul'da yapılan camilerin ve türbelerin, Sarayı Cedidi Âmire'de inşa edilen odaların ve kasırların kâfesi İznik çinilerile tez-yin edildi. Evliya Çelebi İznik hakkında şu malumatı veriyor: «Dokuz yerde ustâd kâşı kârhaneleri vardır. Asrı Ahmet Hanı Evvelde üçyüz kârhane imiş. Viran olmuşdur...

Kâşiden kâseleri, tabakları, ibrikleri değerlidir. Diyari Osmani-de nekadar münakkas kâşili âyne var ise kâşiler hep bu İznik şehrinde işlendiğinden şehrin bir adı da Çini Maçını Rumdur. İcazname, bû-kalemûn nakışlı öyle kâşırler işlenür ki wasfında lisan hakkile kasır-dır» [2] Mimar Sinan Edirne'de Sultan Selim camiini ikmal eylesediği zaman (979-982) ikinci Selim caminin çinilerle tez-yin edilmesini arzu etti, hattâ bunu mimar Sinan'a bir hükümlé bildirdi. İznik kadisina nümune gönderilerek «Hassai hümayun için kâşı işlenmek» emir olundu; fakat çinilerin ikmali gecikti. Bunun üzerine İznik kadisina şu huküm yazıldı:

1

«İznik kadisina huküm ki Bundan akdem Hassai hümayunum için kâşı işlenmek emrim olub nümune dahi irsal olunmuş idi Bu ze-mana dek ihmâl ve tekasül olunub eğlenmekle mes'ul olmuş sundur

[1] Gaston Migeon, Manuel d'art musulman, s. 302.

[2] Evliya Çelebi, c III, s 8.

Buyurdum ki... vardukda bizzat üzrine olub zikrolunan kâşii muacelen irisdirüb süddei saadetime irsal eyliyesin Huşusu mezbur mühimdir İhmalden hazer eyliyesin (Ahmed çavuşa verildi) Fi 29 ca 982.»

2

Fakat çinilerin ikmali gene geçikti. Bu sefer «Bölük halkından Mehmed kâşı başı» tayin edilerek İznik'e gönderlidi, ve İznik kadısına tekrar bir hüküm yazıldı:

«İznik kadısına hükmü ki Bundan akdem işlenmek emrim olan kâşı alettacil itmama irisüb süddei saadetime irsal olunmak mühimmatdan olmagın bölük halkından Mehmed kâşı başı tayin olunub irsal olundu Buyurdum ki... vusul buldukda mezbur Mehmed vecih gördüğü üzere ferman olunan kâşileri alettacil kâşicilere işledüb itmama irisdirüb Âsitanei saadetime gönderesin Ve kâşicilere tenbih eyleye sinki kâşı hususunda mezbur Mehmed'e muhalefet eylemeyüb ferman olunan kâşii itmam eylemekde müsaraat idüb te'hir eylemeyer (Üstadlardan... verildi) Fi 15 zilkade 983.»

3

Üçüncü Murad zamanında bir çok mebanide hep İznik çiniği kullanıldı. Üsküdar sarayında yeni bir köşk yaptırılacaktı, İznik'e çini ismarlandı. Çinilerin itmamı, ber mu'tat, geçikti. Bu sefer sipahi oğlanlardan Mehmed gönderildi, ve İznik kadısına şü hükmü yazıldı:

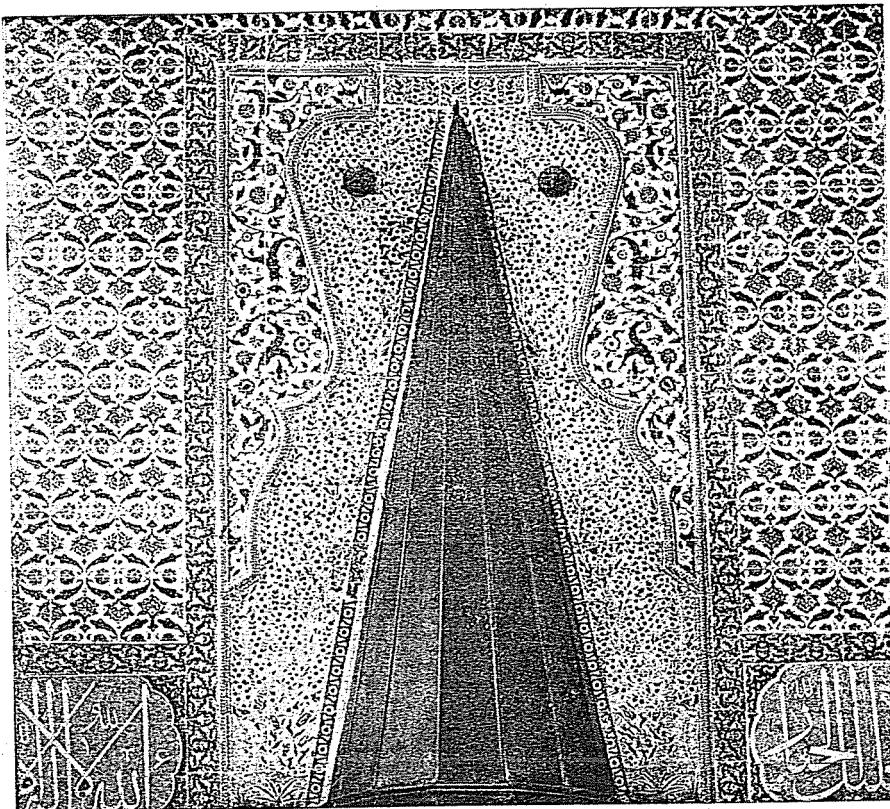
«İznik kadısına hükmü ki Hâlâ Üsküdar tarafında olan sarayı âmiremde müceddeden bina olunan kasır için kâşı işlenmek emrim olub olbabda sipahi oğlanları zümresinden Mehmed irsal olunmuşdu Kasrı mezbur itmama irisüb henüz dahi kâşı gelmemekle sen ve mezkûr Mehmed itaba müstahak olmuş sundur Buyurdum ki... varacak aslâ te'hir ve tevakkuf itmeyüb fermanı şerifi sabık mucibince işlenmesi ferman olunan kâşileri bervechi istical işledüb göndermek babında iktamü ihtiyam eyleyesin Şöyledi muaccelen gönderilmeyüb giru te'hir oluna özrün makbul olmaz Eşəddi itba ile muateb olman mukarrerdir Ana göre mukayyed olub ihmalden hazer idüb göndermek babında ziyade iktam ve nihayet ihtiyam eyleyesin (Mehmed çavuşa verildi) Fi 2 c 984.»

4

Bu devirde çini yalnız binalarda kullanılmazdı, saray kayıkları da çini ile tezÿin ediliirdi. Üçüncü Murad, cülüsünden dört sene son-

ra, bir kayık yaptırttı, kayığın kiç tarafı kâmilen firuzerenk çinilerle süslenmesini emir etti. İznik fabrikasına tamam 2300 parça çini ismarlandı, İznik kadısına şu hükmü yazıldı:

«İznik kadısına hükm ki Hâlâ bostancılarım başı Ali zide mecdîhu mektub gönderüb hâlâ hassai hümâyunum için müceddededen bina olunmak fermanım olan kayığın kiç zeyn olmak için İznik'de iki bin üçyüz kît'a çini peruzerenk kurre lâzım ve mühim olmağın bu yurdum ki hassa bostancılarımdan... vardukda irsal olunan nûmune-

İznik çinileri: Üçüncü Murad dairesinde bir söminenin etrafındaki çini tezyinatı. Bina ve tezyinat mimar Sinanındır. (Topkapı Sarayında)

ye göre iki bin üçyüz kît'a çini firuze renk kurre tedarik idüb bervec hi istical mezbür bostancı ile irsal eylemek ardînca olasın Hususu mezbür ziyade mühimdir İhmal ve müsaheleden hazer eyleyesin (Kozbekçi Hasan'a virildi) Fi 22 şaban 986.»

5

Üçüncü Murad sarayda inşa edilecek hamamı da çinilerle tezÿin ettirmek istedî. Hassa silâhdarlardan Mehmed'i İznik'e gönderdi. Çinilerin itmamı teahhüre uğrayınca Mehmed'e bir hüküm yazıldı. Bundan da bir cevap çıkmayınca İznik kadısına ayrıca iki hüküm gönderildi:

«İznik kadısına hükmü ki Hâlâ hassai hümeyunum mühimmi için kâşı lâzım olmanın tedarik olunmak için silâhdarlardan Mehmed irsal olunmuşdur Buyurdum ki... vardukda lâzım olan kâşii bulunan yerlerden akçe ile tedarik idüb lâzım olan kâşilerden mevcud bulunmuyanları alettacıl ustâdlarına işledüb bervechi istical kira davaların tedarik eyleyüb Kara Mürsel iskelesine indirüb gemilere tahmil etdiresin Fi selhi r 993.»

6

Sarayda yaptırılacak binalara çini getirtmek için İznik kadısına yazılan hükmü:

«İznik kadısına hükmü ki Hâlâ Hassai hümeyunum mühim mi için kâşı lâzım olmanın tedarik olunmak için silâhdarlardan Mehmed irsal olunmuşdur Buyurdum ki... vardukda lâzım olan kâşii bulunan yerlerden akçe ile tedarik idüb lâzım olan kâşilerden mevcud bulunmuyanları alettacıl ustâdlarına işledüb bervechi istical kira davaların tedarik eyleyüb Kara Mürsel قره مرسى iskelesine indirüb gemilere tahmil etdiresin Fi selhi r 993.»

7

Çinileri sür'atle göndermesi için Kara Mürsel kadısına da şu hükmü yazıldı:

«Kara Mürsel قره مرسى kadısına hükmü ki Hâlâ Hassai hümeyunum mühimmi için kâşı lâzım olmanın olbabda kâşici başı olan silâhdarlardan Mehmed دخ ile İznik ازنيق kadısına hükmü şerifim gönderilüb tedarik olunub Kara Mürsel قره مرسى iskelesine indirmek emrim olmuşdur Buyurdum ki... vusul buldukda anun gibi İznik ازنيق den emir olunan kâşı iskeleye geldikde asla te'hir ve terahi eylemeyüb gemi tutub ve kâşii tahmil etdirüb alettacıl süddei saadetime irsal idesin Fi selhi r 933.»

8

«İznik kadısına hükmü ki Hâliyâ sarayı âmiremde bina olunan hamamı cedide lâzım olan kâşı için muacelen irsal oluna deyu em-

ri şerifim varid olmağın kâşı işleyen kimesneler gelüb mirî için işleme-yüb varub bazı çanakçı tayifesinin kâşilerin işlemekle hidmeti mezbure avk olmak lâzım gelüb muhalefet eyledikleri ilâm olunmagın buyurdum ki... vusul buldukda bu babda bizzat mukayyed olub tâti kazânda anın gibi kâşı işleyenlere geregi gibi tenbih eyleye sinki mirî için lâzım olduğu mikdarı kâşii gelüb işlemediyen varub aharin hidmetine mübaşeret etmiyeler Bu babda varid olan emri hümâyûnum üzre muacelen işledüb irsal eyleyesin İhmal ve müsahele ve avku te'hirden ziyade hazer eyleyesin Söyle ki hususu mezbur avku te'hir oluna mühkem muatab olman mukarrerdir Ana göre basiret üzre olub gaflet olunmiya (Hattı Molla Efendi Kapuci Hamze'ye virildi Mukaddema bu minval üzre mumâileyhe ve silâhdar Mehmed'e hükmü şerif yazılıub irsal olunmuşdur Eğlenmekle tekrar gönderilmiştir) Fi evaili şâ'ban 993.»

9

Sadrâzam Sinan Paşa Ahır Kapısı tarafında ve surun üzerinde bir köşk yaptırarak Üçüncü Murad'a takdim etmek istedî. O zamanlar Hassa ser mimarı Davud Ağa idi [1]. Köşkün bitmesine bir sene kala çinileri İznik'e ismarlandı, hattâ «Kâşicilerin akçelerile ikiyüz kantar yüre tedarik olunub nefsi İznik'e gönderildi. Çinilerin ikiyüz le ikmali ve yüre tedariki için Karahisar kadısına şu hüküm yazıldı:

«Karahisar kadıstna hüküm ki Hâlâ sarayı âmiremde müceddeden olan binalar için nefsi İznik'de İslânicek kâşiler mühimmâtinâ yüre olmadığı ilâm olunmagın kâşicilerin akçelerile ikiyüz kantar yüre tedarik olunub nefsi İznik'e irsal olunmak emir idüb buyurdum ki... vardukda bu babda unat vechile mukayyed olub kâşicilerin akçeleri ile tayin olunan mikdar yüre tedarik idüb alettacil nefsi İznik'e irsal eyleyesin Hususu mezbur mühimmâtandır Muacelen irsal eylemek de ihtimam eyleyesin (Ba hat) Fi za 998.»

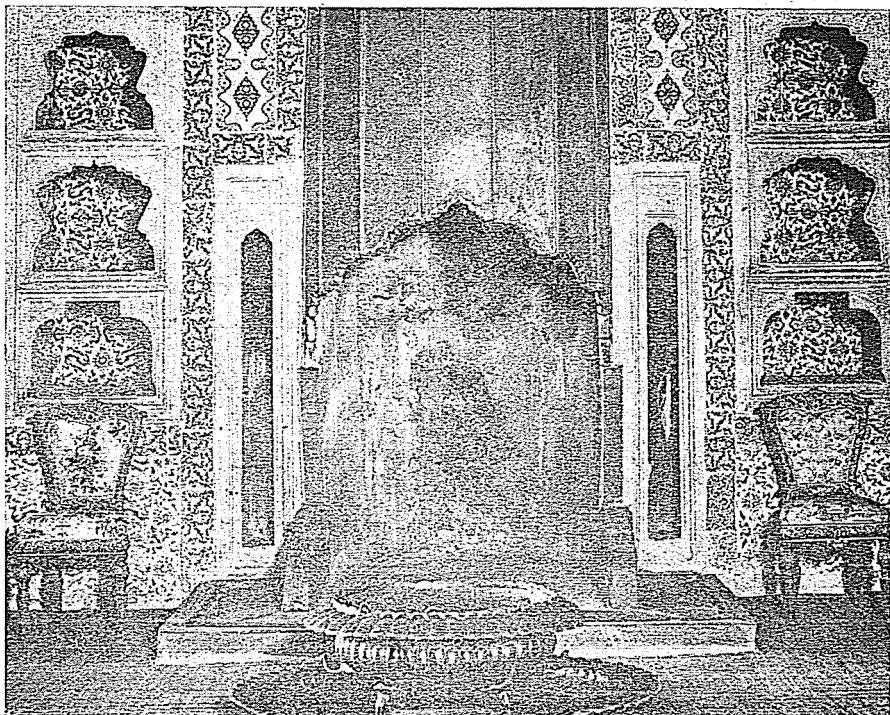
10

Ciniler İznik'de işlenirken bir an evvel ikmali için bostancılardan birile İznik'e on beş bin akça gönderildi. Verilen nümuneye göre çinilerin ikmali için de İznik kadısına şu hüküm yazıldı:

«İznik kadısına hüküm ki Sarayı âmiremde müceddeden bina olunan kasır için kâşı lâzım olmagın Hassa bostancılarından... nam

[1] Selânikî Tarihi, s. 289. - Valide Safiye Sultan tarafından insasına başlatılan Yeni Camî'nin mimarı.

kuluma on beş bin akça teslim olunub lâzım olduğu üzere nümune ile ırsal olunmuşdur Buyurdum ki... vardukda bir an ve bir saat te'hir itmeyüb kâşı üstadların cem idüb ırsal olunan nümune üzere fermanım olan kâşileri itmama ırışdırüb süddei saadetime gönderesin Hususu mezbûr mühîmmatdandır İsticalde ihtimam eyliyesin (Bostancı arık başına virildi Ba hat) Fi c 998.»

Üçüncü Murat dairesinde, sömine etrafında dolap teziniatı

(Topkapı Sarayında)

11

Bu devirde İstanbul'da çiniye rağbet arttı. Tacirler İznik'te çini yaptırarak hâriçte satmaya başladılar. Bu sefer mirî binalar için çini bulunmatmaya başladı. Bunun üzerine ser mimarı hassa Davud Ağa Divan'a müracaat ederek mirîye ait çiniler tamam olmadan harice çini satılmaması için İznik'te «Kâşiciler başı Osman'a mühkem tenbih etmesi için İznik kadisına şu hükmü yazdırdı:

«İznik kadisına hükmü ki Süddei saadetime mimabraqı olan kıdvetü'l emacidü vel ekârim Davud dame mecdühu süddei saadetime

mektub gönderüb hâlâ İstanbul'da vaki olan mirî binalara lâzım olan kâşı temam olmadıyen bazı tüccar taifesi etrafı eknafda beyi itmek için kâşı işledüb alماyla binaların kâşileri vakti ileirişmeyüb avku te'hir olunur deyu mirî kâşı itmama işrediyen haricden kimesne kâşı işletmamek hususunu bildirmegin buyurdum ki... vusul buldukda bu hususa mukayyed olub İznik'de kâşicilerbaşı olan Osman'a mühkem tenbih ve te'kid eyleyesin ki mirîye müteallik olan kâşiler işlenüb itmama işrediyen haricden bir ferde kâşı işlettirmeye Şöyleki haricden kâşı işletmekle mirî binalara emir olunan kâşı vakti ile işredimeyüb avku te'hir olunmak lâzım gele sen mes'ul ve muatab olub kâşicibaşının hakkından gelinmek mukarrerdir Ana göre mirî kâşilerin mukaddem işlenmesinde dakika fevt etmeyesin Fi 20 rebiül evvel 1007.»

12

1000 tarihinden sonra İznik çini fabrikasının faaliyeti bir kat daha arttı. O zamanlar Kütahya'da fincan işleniyordu. İznik ustalarına bilhassa «Karahisar yüresi» lâzım oldu. Kâşicibaşıya «nerhi ruzî üzere» yüre aldırması için Kütahya kadısına şu hükmü yazıldı:

«Kütahya kadısına hükmü ki Hassa mimarlarım başı olan kidvetül emacidü vel ekârim Mehmed zide mecdühu [1] süddei saadetime mektub gönderüb hâliyâ kasabai İznik'de sarayı âmire ve mirî bagçe ve türbei selâtin için işlenen kâşiler mühimmâtına Karahisar yüresi lâzım olmayla kadimden oligeldüğü üzere Kütahya'da fincan işliyan üstadlardan nerhi ruzî üzere akçesile kâşicibaşıya alıvirmek babında emri şerifim recasına arz etmegin buyurdum ki... vusul buldukda kadimden oligeldiği üzere nerhi ruzî üzere akçesile aldirüb kimesnaye teallül ve inad itdirmeyesin Ammâ bu bahane ile kimesneden ahzü celb olunub ve kadimden oligelâne muhalif teadî ve iş olmakdan hazer eyleyesin zilhicce 1016.»

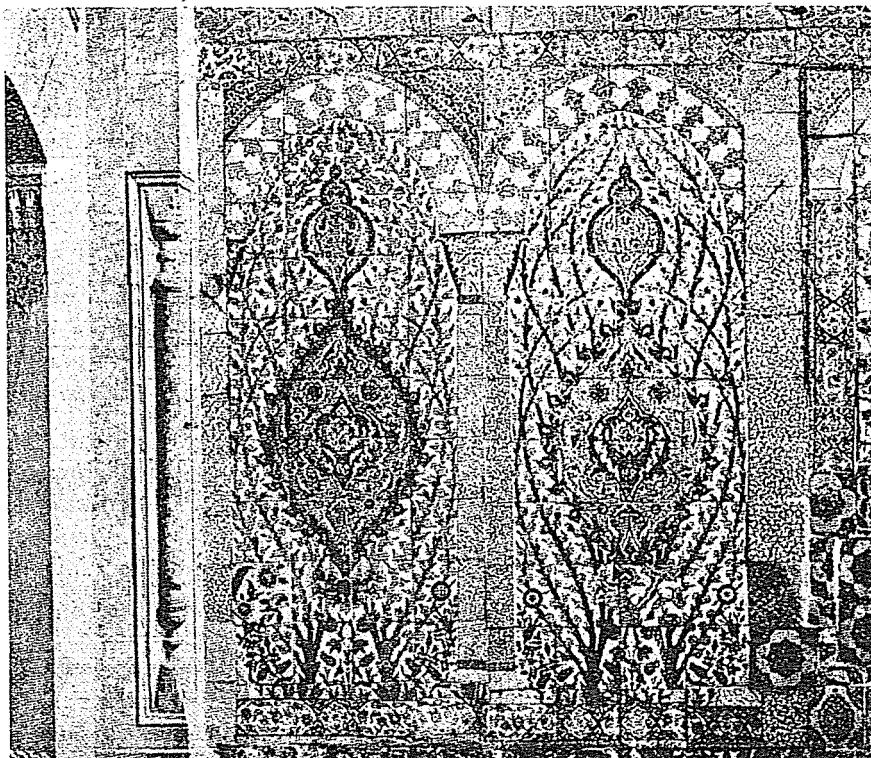
13

İznik'te mirîye ait kâşiler bitmeden harice çini satılması vakâ men'edilmişdi. Fakat mimarbaşı Mehmed Ağa harice el'an çini satıldığını gördü, mes'eleyi bir mektupla Divan'a anlattı. İznik kadısına tekrar şu hükmü gönderildi:

«İznik kadısına hükmü ki Hassa mimarlarım başı Mehmed zide mecdühu süddei saadetime mektub gönderüb kasabai İznik'de mirî

[1] Sultan Ahmet camiini yapan mimar Mehmet Ağa.

ve türbei selâtin ve sayir hayrat için işlenan kâşileri üstadlardan kâşicibaşı tevzi idüb akçe ile kâşici başı marifetile işleyüb mirî iş itmam olmayınca hariçten kimesneye kâşı işlemezler iken hâliyâ hafiy-yeten bazı kimesnelere kâşı işledikleri ecilden mirî hidmet itmama ırışdırılmekde üsret çekilür kadimden oligeceği üzere kâşı için gelân keresteler kâşicibaşı marifetile nerhi ruzî üzere üstadadlara tevzi olu-

Iznik çinileri

(Topkapı Sarayında)

nub ve mirî hidmet itmam olmayınca hariçden kimesneye işletdirilmemek babında emri şerifim verilmek recasına arzetsmegün buyurdum ki vusul buldukda bu babda kadimden nevehile oligemiş ise giru olvec-hile icra itdirüb kadimden oligeâne muhalif kimesneye iş itdirmiyesin Fi gurrei zilhicce 1016.»

Mirîye çini yetiştirmeye bu derece ihtimam olunduğu halde ge-ne teahhura meydan verildi, İznik kadısına tekrar bir hükmü yazıldı:

«İznik kadısına hüküm ki Hâliyâ binası ferman olunan Kasrı hümayunuma lâzım kâşileri muacelen işledüb Âsitanei saadetime gönderilmek için âdem gönderilüb tenbih olunmuş iken iyi olan gelüb irişmamekle bu babda mes'ul olmuş sundur İmdi bir an te'hir eylema-yüb ferman olunan kâşileri itmama irişdirüb dahi süddei saadetime ırsal eylemen emrim olmuşdur Buyurdum ki... vusul buldukda sâdir olan emrim üzre amel idüb dahi sen bizzat üzerine varub ferman olunan kâşileri itmama irişdirüb dört beş güne degein Âsitane'ye ırsal eyleyesin Şöyleki zikrolunan kâşiler dört beş güne degein gelüb vasıl olımıya bu babda aslâ özrün makbul ve cevabin mesmu' olmayub mes'ul olman mukarrerdir Ana göre mukayyed olub bervechi istical ırsal eyleyesin Fi 26 ra 1018.»

15

Nihayet Birinci Ahmed, Atmeydanındaki caminin inşasına başlattı. Caminin mimari ser mimarı hassa Mehmed Ağa idi [1]. İnşaat sür'atle ileriledi. İznik çini fabrikası faaliyyette idi; fakat harice gene çini yapıp satmaktan hâli kalmıyordu. Bu sefer İznik kadısına şid-detli bir emir gönderildi:

«İznik kadısına hüküm ki Süddei saadetimde mimarların başı Mehmed dame mecdühu dergâhi muallâma mektub gönderüb kadimden mirîye ve selâtini izam ve vüzerai kiram evkafına ve sayirlere işlenen kâşiler madamki emri şerifim olımıya işlenmiye deyu fermanım olmuşken hâlâ bazı kimesneler kendüler işledüb ahar vilâyete alub gidüb bu tarikle mirîye gadir olmagla olmakule bilâ emir işlenen kâşiler mirî için kabız ve kendüler te'dib olmak babında emri şerifim virilmek recasına arz etmegün mirîye lâzım iken ahar diyare gitmiye deyu emrim olmuşdur Buyurdum ki... vusul buldukda bu babda unat vechile mukayyed olub emrim üzre mirî kâşı lâzım iken oligelâne mugayir ahar diyare alub gitmeğe komiyub men'ü ref' eyleyesin Memnu olmicianları isim ve resimleri ile yazub arz eyleyesin Ammâ bu behane ile mirîye lâzım olmuyub fazla kalanları eshabı akçesile ahare beyi etmek istedükde ahzü celb için mani olub kimesnenin kârû kisbi muattal kalmakla zulüm olmakdan dahi ihtiyat idüb emrim üzre mirîye lâzım olan mikdâri alıkoyub mirîye virdirüb mirîye lâzım iken ahare virdirmeyüb emrimin icrasında sa'yü ihtiyam eyleyesin (Ba hat) Fi 11 s 1022.»

[1] Caminin inşasına 9 recep 1018 de başlandı, ve 1026 senesinde 8 sene zarfında hitama erdi. Kâtîp Çelebi, Fezleke, c I, s 331, 388 - Nâima c II, s 79, 100.

16

Davutpaşa'da inşa edilen odalarla hamam için İznik'ten çini siparişine dair.

İznik kadısına hükmü ki Âsitanei saadetimde bilfiil mimarbaşı olan Mustafa مصطفى زيد محمد arzuhal idüb bizaat cenabı devlet-meabım için Davud Paşa داود باشا bağçesinde müceddeden odalar ve hamam bina olunmak fermanım olmağla tahtı kazânzda kâşı işliyan üstadları cem idüb lâzîm gelân boye ve sair mühîmmatı tedarîk ve kâşileri işletdirüb Âsitanei saadetimden varan kâşici başı Mustafa مصطفى ya akçesile verilüb bir gün mukaddem Âsitanei saadetime ırsal ve isal itmek için yazılmışdır Fi evaili s 1076.»

17

Sultan Ahmet camiinin inşasından sonra Türk çiniciliğinin nefis eserleri Dördüncü Murad tarafından inşa ettirilen Revan ve Bağdat [1] Kösklerinde görülür (1048). Fakat o devire ait Ahkâm defterleri noksan olduğu için bu nefis san'at eserlerinin çinileri nereye si-pariş edildiğine dair bir kayda tesadüf edilememiştir.

Bağdat köskünden sonra İstanbul'da yapılan mebani, Sarayı Cedi-di âmire'nin yanın kışımıları, ve bir de, Bahçekapı'da Valide Turhan Sultan tarafından Yeni Cami'in ikmalidir (1071-1074). Mimar Sinan'ın halefi «Ser mimaranı âlem» Davut Ağa tarafından başlanıp (1006) Köprülü Mehmet Paşa'nın son senelerinde ser mimar Mustafa Ağa tarafından itmam olunan bu güzel mimarı eserinin çinileri hakkında da bir kayıd yektur. Artık ondan sonra, İznik çini kârhanelerinin faaliyetinde bir durgunluk müşahede olunur. Bununla beraber İznik ve Kütahya çini kârhaneleri gene işliyordu. O tarihte İznik'te çiniçi başısı Hacı Hüseyin Ağa idi. Hattâ 1121 de Üçüncü Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın sarayını tamire lüzum görüldüğü zaman iktiza eden çiniler Kütahya'ya ismarlandı.

Saray için Kütahya'da yedibin kâşı tuğla, bin kadar büyük, bin beş yüz kadar da küçük yazma kâşı yapılacaktı. Bu dokuz bin beş yüz kâşı Kütahya'da işlettirilecekti. Halbuki Kütahya müteselli mi kazalardan para toplayarak çinilerin bedelini tesviye etti. Bu

[1] « Ve seferi hümâyuna azimet buyruldukda Hasoda kurbinde olan havuzun mukabelesinde iki kasrı âlı bina olunmak ferman olunmuş idi Ölye mükellef kasır ki her biri vûzera camii kadar var idi Bir senede temam oldu » Kâtîp Çelebi, Fezleke, I, s 211-Naimâ, III, s 393.

keyfiyet İstanbul'dan haber alınınca Üçüncü Ahmed'in hiddetini mucip oldu. Çini bedelleri neye baliğ oluyorsa 1121 senesi cizye malinden taş sahiplerine mahsup ettilirilmesi kararlaştırıldı, ve kenderine alınan paranın geri verilmesi için Anadolu valisine şu hüküm yazıldı:

Anadolu valisine hüküm ki
دامت عصمتها سيدة المخدرات اكاليل الحصنات تاج المستورات Kerime muhteremem Sultan

için mahmiyei İstanhul'da tamir olunan saraya biraz kâşı iktiza itmekle bundan akdem yedi bir aded kâşı tuğla ve bin aded yazma kâşii kebir ve bin beş yüz aded dahi yazma kâşii sagır ki min haysülmecmu' dokuz bin beş yüz kâşı olur Kütahya canibinde marifeti şer'ile işletdirilmesi fermanım olmagın zikrolunan kâşı behası olmak üzere eyaleti mezburede vaki bazı kazalara akçe tevzi ve tahmil ve reaya fukarasından cem'ü tahsil olundığı istima' olunub ve senki veziri müşarıünileyhsin bu emri kerihin vukuu mukaddemâ tarafından Kütahya'ya nasb olunan mütesellimin habasetinden neş'ef itmekle bu husus için tarafına itab ve teveccüh idüb ve fukaradan bu namile alınan akçenin eshabına istirdadı fermanım olmağla... mübaşir tayin ve irsal olunmuşdur İmdi emri şerifim vusulünde hussusu mezbür mübaşiri merkum marifetile ve marifeti şer'ile mahallinde gereği gibi teftiş ve tefahhus olunub minvali meşruh üzre kâşı behası namile kaç kazâya akçe tevzi olunmuşdur ve ne mikdar akçe alınmışdır tahsil olunub sarayı mezbür için Kütahya canibinden bu tarafa altı bin dokuz yüz doksan altı tuğla kâşı ve sekiz yüz doksan dokuz kebir yazma kâşı ve bin beş yüz kir sagır yazma kâşı min haysül mecmu' dokuz bin dörtyüz otuz beş kâşı gelmekle ecnasile zikrolunan kâşilerin bahaları ol vilâyetde nemikdar akçeye rayicdir ve bu defa eshabından kaçar akçeye alınmışdır Bihasbeşşer' zâhir ve mütebeyyin ve hüccet olundukdan sonra vechi meşruh üzre bu tarafa gelân dokuz bin dörtyüz otuz beş aded kâşının kıymeti nekadar akçe ider ise Kütahya'nın ehli zimmet reazasının bin yüz yirmi bir senesi cizyeleri malından cizyedar yedinde mübaşiri mezkûr marifeti ve marifeti şer'ile bittamam kâşı sahiblerine edâ ve teslim itdirilüb ve meblâğı merkumu mezburların ahzü kabz itdiklerine tarafı şer'i den hücceti şer'iyye virildikden sonra hînî hesabda cizyedarın deynine mahsub olmak üzre işbu emri şerifimle hücceti mezbureyi cizyedar yedinde ibka ve mukaddemâ kâşı behası namile fukaraya tevzi ve tahsil olunan akçeyi dahi yine mübaşir marifeti ve marifeti şer'ile reaya fukarasa reddü teslim ve kezalik reayanın dahi meblâğı merkumu bittamam kabz eyledikleri muvacehelerinde hücceti şer'iyye olunub ve her kâzanın kadılarından arz alınub mübaşiri mezbür ile deri devlet-

medarima ırsal ve işbu emri şerifime mugayir vaz'u hareketden bega-yet ihtaraz ve ittika oluna deyu yazılmışdır Fi evahiri s 1121 (İşbu emri şerifin kaydı ba fermanı âli terkîn olunub cizye kalemine dahi kaime verilmiştir Fi 19 za 1121).

18

Bu tarihten sonra ne İznik'e, ne de Kütahya'ya çini sipariş edil. digine dair bir kayıda tesadüf edilemez.

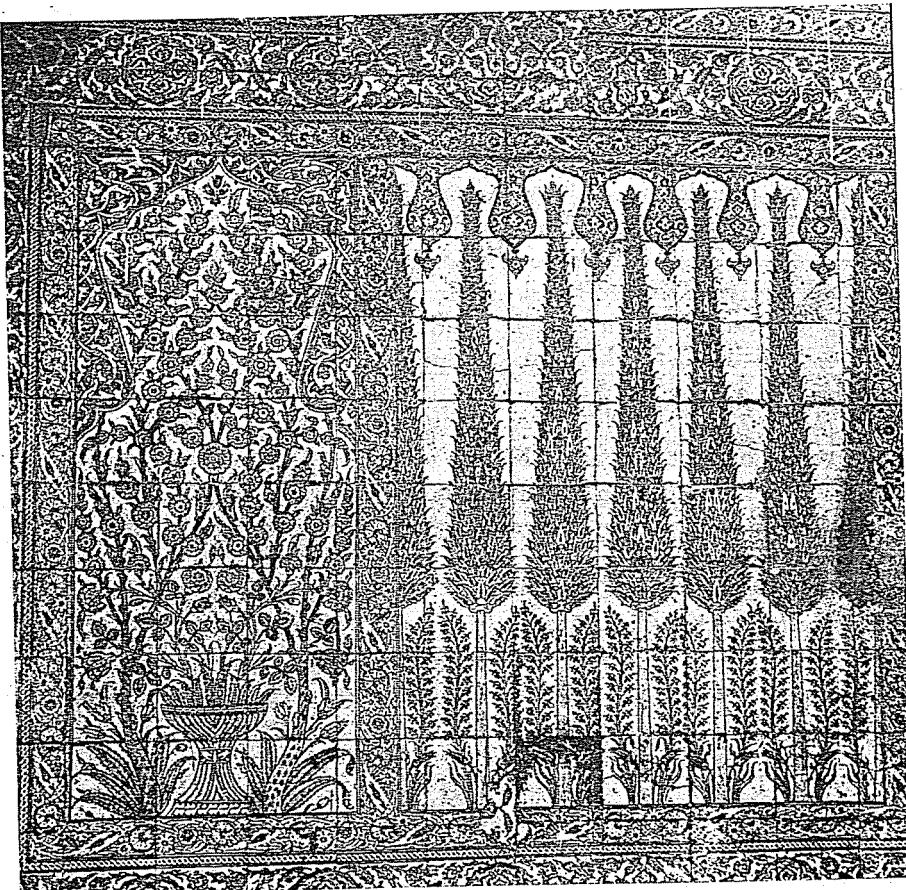
Vak'a nüvis Küçük Çelebizade Âsim diyor ki: «Lâkin nice zeman erkânı devleti ebed müddetin tezahümü ekdar ve terakümü es-far sebebile tezyini mesakine ademi meylü rağbetlerinden naşı kâşîn revacı kâsid' ve ol san'at erbabının hamiri mayei taayyüsleri fasid olmağla ol pişe eshabı biltülliye perişan ve nâbud ve âsârı san'atü meharetleri ancak ebniye kadimenin cidarı divarlarında meşhud olması...» [1] Veziri âzam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın gözünden kaçmadı. İbrahim Paşa, İznik'de asırlardan beri işleyen, On altinci asırda vücude gelen Türk mimari eserlerine gözler kamaştırıcı bir revnak veren bu kârhaneyi ihya etmek istedî. Hem İznik valisine, hem de Kütahya valisine birer hüküm yazdırdı:

İznik valisine hüküm ki

Sevalifi ezmandan ahdi karibe dek çini kârhanelerde günagün çiniler işlenüp beyiü şira ve tüccar İstanbul'a nakl itmelerile ciniciler sukunda her nevi çini bulunub gerek hadayıki hassa ve gerek cemâii mesacid ve sair ebniye için ragibları istira ve tamir ve tezini bina ve amele ve tüccarı dahi iktisab ve intifa iderler iken iki seneden beru ustadları izharı kesel ve terki amel idüb pişey kârhaneleri metrukü muattal kalmağla çini nayab olduğu istima olunub bu gibi revnakı bina ve imaret ve murisi beha ve nezaret olan eşyayı mergube mensi ve metruk olmak münasib olmamagın senki mevlânayı mumâileyh sin işbu emri şerifim vusulünde medinei İznik'de kadimden kaç çini kârhanesi var ise yine kemafilevvel işlenmek üzere hassa mimarlardan bu husus için tayin olunan kıdvetül emasılı vel akran... zide kadrihu marifeti ve marifeti şer'ile tefahhus ve her nevi çininin kit'a ve keyfiyyeti malûm olmak üzere birer nümune tutdurub ve tadil ü tesviye ile kıymetlerin takvim ve tayin ve deri devletmedarima vukuu üzere arz ve ilâm eylemen babında fermanı âlişanım sâdir olmuşdur Buyurdumki Fi evailim 1131.

[1] Küçük Çelebizade Âsim, s 253.

Ibrahim Paşa İznik çini kârhanelerile orada işlenen çiniler hakkında kâfi malûmatı aldı. Bundan başka, İstanbul'da bir çini kârhanesi te'sisi için ne gibi âletlerin lâzım olduğunu da İznik'ten gelen iki çini ustasına tafsîlâtile yazdırdı. Gerek bu âletleri alıp getirmek ve gerek İznik çini furunlarının plânlarını aldırmak için, bu ustalarla beraber İznik'e bir me'mur gönderdi. Kocaeli mutasarrîfî ile İznik kadisina ve İznik naibine şu emri yolladı:

İznik çinieri. Duvar tezyinatı

(Topkapı Sarayında)

Ber vechi arpalık Koca İli sancağına mutasarrîf olan dame ikbalîhuya ve İznikmid kadisina ve İznik naibine ve Yeniçeri serdarî ve âyan ve iş erlerine hüküm ki

Bundan akdem İznik'de olan kâşı ustalarından iki neferi getür-dilüb kâşı işlemesinin keyfiyyeti sual ve istintak olundukda mezbûrların ihbarları üzere bu defa İstanbul'da işlenmek üzere nümune tutulması muktazi olmağla merkum ustaların takrirleri üzere bu canibe gelmesi muktazi olan eşya defter olunub mübaşir tayin olunan... zide kadırhuya teslim ve merkuman ustalar dahi mübaşiri mamaileyh ile oltarafa ırsal olunmalarile vusullerinde ber mucibi defter lâzım gelen eşayı tedârik ve furunlarının dahi resim ve tarhimı bù canibden me'mur furuncı ustalara tâlim ve dekayıkını távsif ve tefhim idüb ve bu canibden giden ustaların marifetile taleb ve intihab eyledikleri ustaları her kim olursa olsun mübaşiri merkumun yanına koşub eşayı mezkûre ile mecmuunu bir gün evvel Âsitanei saadetime ırsal ve isal eylemeniz babında fermanı âlişanım sâdir olmuşdur Buyurdum ki Fi evaili ş 1131.

20

Çini kârhanesine lüzumu olan mevat her taraftan tedarik edildi. Koca İli sancağı mutasarrîfinâ şu hükümler yazıldı:

Ber vechi arpalık Koca İli sancağı mutasarrîfina ve İznik naibile hüküm ki

Âsitanei saadetimde işlenmesi fermanım olan kâşı içün Sarı Kis-rak dağlarından ikiyüz çeki çirasız ve bûdaksız çam odunu iktiza itmekle Görmezli ve Tacir ve Kılıc ve Ardic ve Sarı Kisrak kariyyeleri ol havalire münasib olmağla kariyyeler ahalilerine kat' ve Kazıklı iskelesine bir gün evvel lâzım gelân behası nerhi cari üzere kereste emini tarafından virilüb ve bundan maada kâşı madeni ezecek bir takım havûd taşı dahi iktiza idüb Boyalıç kariyyesi dahilinde olmağla zikrolunan bir takım havûd taşını dahi kariyyei mezbure ahalisi Ka-vak iskelesine nakil ve anındahi lâzım gelân ücretlerin emini mezbûr yedinden virilüb bir dürlü itiraz ile bu emri mühimmin te'hirine ve giruye kalmasından ziyade ihtiraz ve ictinab eylemeniz babında fermanı âlişanım sâdir olmuşdur Buyurdumki Fi evahiri za 1131.

21

Bu dahi Koca İli sancağı mutasarrîfina ve Lefke kadisina hü-küm ki

Hâlâ Âsitanei saadetimde işlenmesi fermanım olan kâşı içün iki bin vakıyye kil iktiza itmekle kazai mezbura tâbi Verdlü nam kariyye dahilinde Karacalar nam mevzide çikan kilden iki bin vakıyye

kıl tedarik ve mekkâri davarlarile Kara Mürsel iskelesine bir gün ve bir saat mukaddem nakil ve lâzım gelân mekkâri ücretleri kereste emini yedinden viriliüb bir dürlü özür ile bu emri müsta'celenin te'hirene bais olmakdan begayet ihtiraz ve ictinab eylemeniz babında fermanı âlişanım sâdir olmuşdur Buyurdum ki Fi evahiri za 1131.

22

Daha sonra İznik'ten ustalar getirilmesi için de şu hüküm yazıldı: İznik naibine ve Yeniçeri serdarı ve âyâni vilâyete hüküm ki

Hâlâ Âsitanei saadetiimde olan kâşı kârhanelerinde işlenen kâşı madenî taşını sahk idecek havud taşı çekici ustası olmuyub zikrolunan havud taşı çekici ustaları İznik kasabası sakinlerinden olup birkaç neferi Âsitanei saadetimde kârhanei mezâkûra gelmelerinin lüzumu olmağla mezâkûr ustalardan Veli Dai ve Çinga Halil ve Kel Çoban ve Semerci Hüseyin nam ustalar alâ eyyi halin tayin olunan mübaşire koşılıub Âsitanei saadetime ırsal ve isal eylemeniz babında fermanı âlişanım sâdir olmuşdur Fi evaili ra 1131.

23

Nihayet Eyub'da Tekfur sarayında çini fabrikası açıldı. Küçük Çelebizade Âsim, çini kârhanelerinin açılmasını şu suretle anlatıyor: «Ve senei mezbure (1137) [1] kilâkinde İstanbul'da Eğrikapu kurbinde kâin Tekfur sarayı'nda müceddeden kâşı kârhanesi bina ve levazım ve mühimmattlarını bilcümle idad ve tekmil hususunu mukdim ve kârgüzar bendelerinden Mustafa Ağa'nın düşü ihtiyâmına tahmil buyurdular Zamanı kalilde kumaşı kâşı gibi münakkaş ve hoş kumaş kâşiler yapub fenlerinde meharetleri peyda ve ol san'ati lâtife bîkülliyye bilâdi Rum'da mensi ve günnam olmuşiken himmeti bi hemtayı âsafı yekta ile yeni başdan zâhir ve hüveyda oldu.» [2]

24

Çini kârhanesi kemali faaliyetle işlemeye başladı. Burada yapılan çiniler de İstanbul'da revaç buldu. İbrahim Pasa, fabrikaya lüzumu olan malzemeyi tedarikte hiç bir zaman kusur etmedi. Veziri âzam, Üçüncü Ahmed'e yazdığı telhisde fabrikanın faaliyetini şöyle anlatıyordu:

[1] Fabrika 1132 de ișliyordu. Binaenaleyh Çelebizade Âsim'in fabrikanın küşadını 1137 de yazması doğru değildir.

[2] Küçük Çelebizade Âsim, s 252.

«Hazreti Eba Eyyubu Ensarı'de elyevm kâşı işleyan kimesnelerin san'atleri revac bulub kâşının dahi me'mul üzere husulüne iktiza iden levazima müteallik takrirleri kaleme alınmağla oldahî mevzuu pişgâhi şevket penahları kılınmışdır Takrirlerine müsaade olunmakda bir dürlü mahzur olmuyub vafir zamanden beri karını izmihlâl olmuş bir san'atın ihyasına bais olacağı väzihdir.»

Artık, o tarihten sonra, her taraftan fabrikaya lüzumu olan malzeme getirilmeye başlandı. Selânik baruthane eminine şu hüküm yazıldı:

«Selânik baruthanesi emini zide mecdühuya hüküm ki

Sultanahmet çeşmesinin çinileri

«Bu tarafda kâşı içün mürde senk ve rastik taşı iktiza itmekle senki mumaileyhsin işbu emri şerifim vusulünde mübaşir tayin olunan... zide kadrühu marifetile Âsitanei saadetime pâk nüümunesine göre on kantar mürde senk ve on vakıyye rastik taşı irsal eyleyesin deyu yazılmışdır Fi evalili za 1132.»

Çini fabrikası kemale geldikten sonra İstanbul'da yapılan en nefis san'at eseri, 1141 de ser mimarı hassa Mehmet Ağa tarafından Babı hümayunu önüne yapılan Üçüncü Ahmed Çeşmesi'dir. Bu çeşmedeki çinilerin İstanbul ma'mulâti olduğuna hiç şüphe yoktur.

On altinci, on yedinci ve on sekizinci asırda İznik çini kârhanesinin faaliyetine dair Hazinei Evrak'ta mevcut vesikalalar bundan ibarettir. Bu vesikalardan anlaşılıyor ki, bu asırlarda Kütahya çini kârhanesi mevcut olmakla beraber, İznik çini kârhanesi derecesinde iş yapmıyordu. On sekizinci asırda yalnız Fatma Sultanın sarayı için Kütahya'ya çini ismarlamıştır. Fakat on altinci asırda itibaren -Hazinei Evrak'ta mevcut vesikalara göre- Edirne'de Sultan Selim, İstanbul'da Sultan Ahmet camii ile sair vüzera camilerinin, saray odalarının, kasırların ve türbelerin çinileri hep İznik çini kârhanesinde imal edilmiştir.

On sekizinci asırın ilk nisfinda -gene Hazinei Evrak vesikalalarına nazaran - İznik çini fabrikasının faaliyetine dair bir vesikaya tesadüf olunmuyor. İznik'te yeni çiniler yaptırmak kabilken, Edirne Sarayındaki yatak odosunun çinileri söktürülüp İstanbul'a getiriliyor:

Edirne monlasına ve bostancıbaşına hüküm ki

Edirne'de olan sarayı hümayunumda henüz tamir olunmayub müşrifi harap olan dairei aliyyemde merhum ve magfurün leha Büyük Valide Sultan tabet serahanın dairesinde vaki bir sagir beyaz kâşili yatak odası olub mezbûr odanın kâşileri ve pervazları ve yektâ kâşileri cümlesi bir hoşça sökilüb sandıklara vaz' ve bir danesinin bir mahalline zarar isabet etmeksizin gereği gibi hifzî siyanet olunarak sirm arabalarile peyderpey acaleten ve müsareaten bir an evvel bu tarafa gelmesi babında fermanı hümayunum sudur bulmagla mahsusan... mübaşir tayin ve ırsal ve maiyyetle ustad ve mühendis sıvacılar dahi isal olunmuşdur İmdi vusulünde iktiza iden sandıkları gayet metin ve müstahkem olmak üzere bir tarafdan hazır ve âmade ve kendiniz binnefis nezaret iderek odai mezburede vaki kâşiler ve pervazlar ve yektâ kâşileri gayet ihtimam ve vikayet ve nihayet ikdâm ve siyanet birle birer birer yerlerinden söküldürüb ve takımlı takımlarından ayrılmayacak vech üzre takımını nişanlatdırıub o vechile her birini başka başka nufe içeye piçide ve bir canibi takımile temam söküldük den sonra ibtida anı kemali muhafaza ve zarar isabetinden muharese

ile bir hoşça sandıklara vaz'u tâbiye ve etrafına kavi iper keşide ve bargırleri güzide üçer bargırli kavi sirm arabalarına tahmil ve ol takım ileri muacceleen ırsal ve tesyir ve siz canibi aharinin sökülmesine ve bervechi muharrer nufeler ile sandıklara vaz' ve muhafaza olunarak ardı kesilmamek vechile ırsal ve tesyirlerine bezli miknet ve hitamı maslahata dek ârâm ve rahat ve senin ber vefki dilhah pezirayı itmam ve ihtitina sarfı makderet ve senki mübaşiri mumaileyhsin sendahi leylü nehar bu mühimmi hatire dikkat ve hitamı maslahat ile avdet eyliyesin Söyle ki teami ve kusur ve füturundan naşı zikrolunan kâşilerin maazallahü tealâ bir danesine zarar isabet itmek lâzim gelür ise sonra kat'a cevaba kadir olamazsız Ana göre ziyade basiret üzre hareket ve mikdari zerre hilâfindan gayetil gaye hazer ve mücanebet eylemeniz babında fermanı âlışan sâdir olmuşdur Buyurdumki Fi evahiri b 1151.

27

Üçüncü Osman zamanında Beç (Viyana)'dan çini ismarlamadığı görülüyor. Buna dair Belgirat muhafizine yazılan hüküm şudur:

Belgirat muhafizi vezire ve Belgirad defterdarına hüküm ki

«Ebniyei hümayunum için Beç canibinden yapılp Âsitanei saadetime gelmesi emri hümayunum olan kâşiler hâlâ İstanbul gümrüğü emini Esseyid İshak zide mecdühu marifetile Galata'da sakin İngiltere tüccarlarından nam tacir vasıtasisle mahalline tahrir ve sipariş olunduguna binaen kâşii mezbûrun mahalli merkumda hazır ve âmâde olub Belgirad canibinden berren Âsitanei saadetime geleceğini bu defa müste'ciri mesfurun âdemisi Kuril nam ulak inha ve ihbar itmekle zikrolunan kâşiler on iki sandık olmak üzere salimen Belgirad'a dahil oldunda bilâ tevakkuf arabalara vaz'u tahmil ve bir gün akdem doğru Âsitanei saadetimde Karagümruk'e naklü ırsal olunmak babında siz ki veziri müşarınlileyh ve defterdarı mumaileyhima siz size hitaben emri şerifim sudurunu istid'a etmegün vechi meşruh üzere amel olunmak babında fermanı âlışanım sâdir olunmuşdur Fi Evasiti m 1170».

Ahmet Refik